

DAVLAT TA'LIM MUASSASALARIDA ICHKI AUDITNING NAZARIY USLUBIY ASOSLARI

THEORETICAL METHODOLOGICAL BASIS OF INTERNAL AUDIT IN STATE EDUCATIONAL INSTITUTIONS

¹**Axmedov Rustam
Norqulovich**

¹*Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti mustaqil izlanuvchisi.*
ORCID: 0000-0002-8207-127X, **G-mail:** axmedovrustam@gmail.com

Annotatsiya Annotation

Uzb. - Ushbu maqolada davlat ta'lim muassasalarida ichki audit tizimining nazariy va uslubiy asoslari yoritilgan. Tadqiqot jarayonida ichki auditning mazmuni, maqsadi va vazifalari tahlil qilinib, ta'lim muassasalarida samarali audit tizimini shakllantirish yo'llari ko'rsatib o'tilgan. Shuningdek, audit jarayonida zamonaviy nazorat va tahlil uslublarini qo'llashning ahamiyati, ichki auditning boshqaruv samaradorligiga ta'siri hamda audit natijalaridan foydalanish mexanizmlari ko'rib chiqilgan. Maqola natijalari davlat ta'lim muassasalari faoliyatida shaffoflikni ta'minlash, moliyaviy intizomni mustahkamlash va samaradorlikni oshirishda amaliy ahamiyat kasb etadi.

Eng. - This article covers the theoretical and methodological foundations of the internal audit system in public educational institutions. In the course of the research, the content, goals and objectives of internal audit were analyzed, and ways to form an effective audit system in educational institutions were indicated. The importance of using modern control and analysis methods in the audit process, the impact of internal audit on management efficiency, and the mechanisms for using audit results were also considered. The results of the article are of practical importance in ensuring transparency, strengthening financial discipline, and increasing efficiency in the activities of public educational institutions.

Kalit so'zlar: Keywords:

❖ *ichki audit, ta'lim muassasasi, nazorat tizimi, samaradorlik, moliyaviy intizom, boshqaruv, tahlil uslublari.*
❖ *internal audit, educational institution, control system, efficiency, financial discipline, management, analysis methods.*

Kirish.

Mamlakatimizda ta'lim tizimini isloh qilish, uni zamonaviy boshqaruv tamoyillari asosida tashkil etish jarayonida ichki audit tizimini rivojlantirish muhim o'rin tutadi. Ichki audit - bu tashkilot faoliyatining samaradorligini, moliyaviy resurslardan oqilona foydalanishni, ichki nazorat tizimining holatini baholovchi va takomillashtirishga yo'naltirilgan mustaqil faoliyatdir.

Ichki audit tizimining samarali faoliyati ta'lim muassasalarida boshqaruv qarorlarini qabul qilishda asosli ma'lumotlar bazasini

yaratadi. Shu bilan birga, bu tizim ta'lim jarayonining sifatini oshirish, resurslardan unumli foydalanish va davlat budjeti mablag'larining maqsadli sarflanishini ta'minlashda muvofiqlashtiruvchi vosita sifatida xizmat qiladi. Bugungi kunda davlat ta'lim muassasalarida ichki audit faoliyatini yanada kuchaytirish, auditorlarning kasbiy salohiyatini oshirish, zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etish orqali ularning nazorat va tahlil imkoniyatlarini kengaytirish zarurati mavjud.

Mazkur mavzu bo'yicha olib borilayotgan tadqiqotlar ichki audit tizimining nazariy asoslarini chuqur o'rganish, amaliyotdagi mavjud kamchiliklarni aniqlash va ta'lim muassasalarida samarali boshqaruv tizimini shakllantirishga yo'naltirilgan. Shu bois, ushbu tadqiqot ichki auditning mohiyatini, vazifalarini, tamoyillarini va uni amalga oshirishning uslubiy asoslarini aniqlashga qaratilgan bo'lib, davlat ta'lim muassasalari boshqaruvida innovatsion yondashuvlarni joriy etishning nazariy-amaliy ahamiyatini yoritadi..

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi.

Ichki audit tizimi bugungi kunda davlat boshqaruvi va ta'lim sohasida eng muhim nazorat vositalaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Mazkur tizimning shakllanishi va rivojlanishi masalalari bo'yicha ko'plab mahalliy va xorijiy olimlar ilmiy izlanishlar olib borgan. Ularning ishlari ichki auditning nazariy tamoyillari, tashkiliy asoslari hamda amaliyotdagi roli va ahamiyatini yoritishga qaratilgan.

Masalan, M. Alimov (2018) o'z tadqiqotida davlat tashkilotlarida ichki nazorat tizimini rivojlantirish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar beradi. U ichki auditni tashkilot faoliyatining ajralmas qismi deb hisoblaydi va uni samarali boshqaruvning kafolati sifatida talqin etadi. B. Jo'rayev (2020) esa ta'lim tizimida ichki audit faoliyatini takomillashtirish, auditorlarning malakasini oshirish va zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etish orqali audit jarayonining samaradorligini oshirish zarurligini asoslab beradi.

Xalqaro miqyosda esa C. Sawyer, L. Pickett, J. Spencer kabi olimlarning asarlarida ichki auditning mohiyati, boshqaruv tizimidagi o'rni, shuningdek tashkilot ichidagi xavflarni kamaytirishdagi roli keng yoritilgan. C. Sawyer (2017) o'zining "Sawyer's Internal Auditing" asarida ichki auditni nafaqat moliyaviy nazorat, balki tashkilotning strategik maqsadlariga erishish uchun xizmat qiluvchi muhim

boshqaruv vositasi sifatida ko'rsatadi [1]. L. Pickett (2018) esa "The Internal Auditing Handbook" asarida auditning xalqaro standartlarini, mezonlarini va auditorlarning kasbiy etikasini batafsil tahlil qiladi.

So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasida ham ichki audit tizimini rivojlantirish bo'yicha muhim huquqiy va tashkiliy islohotlar amalga oshirilmoqda. 2022-yilda qabul qilingan "Davlat moliyaviy nazoratini takomillashtirish to'g'risida"gi Prezident qarori davlat tashkilotlarida [2], jumladan ta'lim muassasalarida, ichki audit xizmatlarining mustaqilligini ta'minlash, ularning faoliyatini yagona standartlar asosida yo'lga qo'yish vazifasini belgilab berdi. Moliya vazirligi tomonidan ishlab chiqilgan "Ichki audit xizmatlari to'g'risidagi nizom" (2021) esa davlat tashkilotlarida audit faoliyatini tartibga soluvchi asosiy me'yoriy hujjat sifatida xizmat qilmoqda.

Xorijiy tajribaga murojaat qiladigan bo'lsak, OECD (2020) hisobotida davlat sektorida ichki nazorat va audit tizimining roliga alohida e'tibor qaratilgan. Hisobotda ichki auditning davlat xizmatlari samaradorligini oshirish, korrupsiyani kamaytirish va moliyaviy barqarorlikni ta'minlashdagi o'rni chuqur tahlil etilgan [3]. Shuningdek, AQSh, Buyuk Britaniya va Janubiy Koreya tajribasida ichki audit xizmatlari nafaqat moliyaviy xatoliklarni aniqlash, balki boshqaruv sifatini yaxshilashga xizmat qiluvchi strategik tahliliy vosita sifatida qo'llaniladi.

Adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, ta'lim tizimida ichki audit faqat moliyaviy nazorat vositasi emas, balki ta'lim sifati, samaradorlik va shaffoflikni ta'minlashga xizmat qiluvchi boshqaruv mexanizmi sifatida qaralmoqda. Bu borada ichki audit tizimining muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi quyidagi omillarga bog'liq:

- * ichki auditorlarning kasbiy tayyorgarligi va mustaqilligi;

- * audit jarayonining shaffofligi va obyektivligi;

* zamonaviy texnologiyalardan foydalanish;

* xalqaro standartlar asosida ishlash.

Shuningdek, ayrim mualliflar ichki auditni ta'lim sifatini baholash vositasi sifatida ham ko'rib chiqish lozimligini ta'kidlaydilar. Bu yondashuvga ko'ra, ichki audit faqat moliyaviy nazorat bilan cheklanmay, o'quv jarayoni samaradorligini, resurslardan foydalanish darajasini va boshqaruv mexanizmlarining natijaviyligini baholashda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, mavjud ilmiy adabiyotlar ichki auditning nazariy-uslubiy asoslarini yoritishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ular asosida davlat ta'lim muassasalarida ichki audit tizimini yanada takomillashtirish, zamonaviy boshqaruv mexanizmlarini joriy etish va ichki nazoratning institutsional asoslarini mustahkamlash yo'nalishlari ishlab chiqilishi mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi.

Mazkur tadqiqotning metodologik asosi ichki audit tizimini davlat ta'lim muassasalarida samarali tashkil etishning nazariy va amaliy jihatlarini o'rganishga qaratilgan. Tadqiqot davomida tizimli yondashuv, tahlil va sintez, qiyosiy tahlil, induksiya va deduksiya, hamda empirik kuzatish metodlaridan foydalanildi [6].

Birinchidan, tizimli yondashuv asosida ta'lim muassasalarida ichki audit tizimi boshqaruvning tarkibiy qismi sifatida o'rganildi. Bu orqali audit jarayonining maqsadi, vazifalari, mexanizmlari va natijalari o'zaro bog'liq holda tahlil qilindi.

Ikkinchidan, tahlil va sintez metodlari yordamida mavjud normativ-huquqiy hujjatlar, xalqaro audit standartlari va mahalliy tajribalar o'rganildi, ularning umumiy va farqli jihatlari aniqlanib, umimlashtirildi.

Uchinchidan, qiyosiy tahlil metodi orqali O'zbekiston tajribasi xorijiy mamlakatlardagi ichki audit tizimlari bilan solishtirilib, davlat

ta'lim muassasalarida qo'llanilishi mumkin bo'lgan samarali yondashuvlar ajratib olindi.

To'rtinchidan, empirik usullar yordamida ayrim ta'lim muassasalarining audit amaliyoti o'rganilib, ichki nazorat tizimining real holati tahlil qilindi. Bu jarayonda so'rovnoma, intervyular va hujjatlar tahlilidan foydalanildi.

Shuningdek, tadqiqotda mantiqiy tahlil va ilmiy taxmin (gipoteza) usullaridan ham foydalanilib, ichki auditni takomillashtirishga doir amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi. Tadqiqot natijalari asosida ichki audit tizimini samarali faoliyat yuritishini ta'minlovchi tashkiliy va metodik asoslar taklif qilindi.

Tahlil va natijalar muhokamasi.

O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda davlat ta'lim muassasalarida ichki audit tizimini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu yo'nalishdagi islohotlarning asosiy maqsadi – budget mablag'laridan samarali foydalanish, moliyaviy intizomni mustahkamlash va ta'lim sifatini oshirishdir.

Ichki audit tizimi 2020-yildan boshlab bosqichma-bosqich joriy etilib, 2022-yil 4-apreldagi Prezident qarori bilan "Davlat moliyaviy nazoratini takomillashtirish to'g'risida" yangi mexanizmlar belgilandi [4]. Natijada Moliya vazirligi huzurida Ichki auditni muvofiqlashtirish markazi tashkil etilib, ta'lim tizimidagi ichki audit faoliyatiga yagona yondashuv ishlab chiqildi.

Davlat ta'lim muassasalarida ichki auditning asosiy yo'nalishlari

Ichki audit xizmatlari asosan quyidagi yo'nalishlarda amalga oshiriladi:

* budget mablag'larining sarflanishini tahlil qilish;

* moddiy-texnik resurslardan foydalanish samaradorligini baholash;

* kadrlar faoliyati va mehnat intizomini nazorat qilish;

* korrupsiyaviy xavflarni aniqlash va oldini olish;

* ichki boshqaruv tizimini takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar berish.

Mazkur yo'nalishlarda o'tkazilgan auditlar natijasida ta'lim muassasalarida aniqlangan kamchiliklarning turlari va

ularning qisqarish dinamikasi quyidagi jadvalda keltirilgan [5].

1-jadval

Davlat ta'lim muassasalarida ichki audit natijalari (2021–2024 yillar)[1]

Yil	O'tkazilgan auditlar soni	Aniqlangan kamchiliklar (ta)	Moliyaviy intizom buzilishi (%)	Tavsiyalar bajarilish darajasi (%)
2021	245	1180	42	67
2022	310	980	36	74
2023	365	820	28	81
2024	400	615	21	88

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, 2021–2024 yillar davomida o'tkazilgan ichki auditlar soni yildan-yilga ortib bormoqda, bu esa tizimning kengayishini bildiradi. Shu bilan birga, aniqlangan kamchiliklar soni va moliyaviy intizom buzilishi foizi kamayib, tavsiyalar bajarilish darajasi 67 foizdan 88 foizgacha oshgan.

Ichki audit tavsiyalarining bajarilish dinamikasi (2021–2024 yillar). Diagrammada ko'rsatilganidek, ichki audit natijalari bo'yicha ta'lim muassasalari tomonidan berilgan tavsiyalarni bajarish darajasi izchil o'sib bormoqda. Bu holat ichki auditning amaliy samarasi oshganini, boshqaruv tizimida mas'uliyat va shaffoflikning kuchayganini ko'rsatadi.

2021–2024 yillarda ichki audit xulosalari asosida quyidagi natijalarga erishildi:

* budget mablag'laridan foydalanish samaradorligi 15–20 foizga oshdi;

* moliyaviy intizom buzilishlari soni 2 baravarga kamaydi;

* ta'lim muassasalarida xarajatlarni optimallashtirish bo'yicha 1000 dan ortiq tavsiyalar amaliyotga joriy etildi;

* auditorlar faoliyati uchun yagona elektron platforma – "e-Audit Edu" tizimi sinov tariqasida yo'lga qo'yildi.

Ichki audit tizimining joriy etilishi ta'lim muassasalarida nafaqat moliyaviy boshqaruvni, balki ta'lim jarayonining

tashkiliy, kadrlar va strategik boshqaruv yo'nalishlarini ham yaxshilashga xizmat qilmoqda.

Muhokama natijalaridan ko'rinadiki, ichki audit tizimi davlat ta'lim muassasalarida:

* samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun analitik ma'lumotlar beradi;

* korrupsiyaviy xavflarni kamaytiradi;

* budget mablag'larining tejamli sarflanishini ta'minlaydi;

* ta'lim sifatini oshirish uchun shaffof muhit yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, ichki audit tizimi O'zbekiston ta'lim tizimida strategik boshqaruv mexanizmi sifatida shakllanmoqda. U nafaqat moliyaviy nazorat vositasi, balki ta'lim samaradorligini oshirish, korrupsiyani kamaytirish va resurslardan oqilona foydalanish uchun muhim tahliliy instrument sifatida ahamiyat kasb etmoqda [7].

Xulosa va takliflar.

Davlat ta'lim muassasalarida ichki audit tizimini takomillashtirish – ta'lim jarayonining ochiqligi, samaradorligi va qonuniyligini ta'minlashda muhim omil hisoblanadi. Tadqiqot davomida ichki auditning nazariy-uslubiy asoslari, uning boshqaruv tizimidagi o'rni va ahamiyati, shuningdek, amaliyotda uchrayotgan muammolar tahlil qilindi.

O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan ta'lim islohotlari ichki auditni nafaqat moliyaviy nazorat vositasi, balki

boshqaruv qarorlarini asoslash, resurslardan oqilona foydalanish va ta'lim sifatini oshirishning strategik mexanizmi sifatida ko'rishni taqozo etadi [8].

Shuningdek, ichki audit faoliyatini amalga oshiruvchi mutaxassislarning malakasi, mustaqilligi va zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish ko'nikmalarini oshirish dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, davlat ta'lim muassasalarida ichki audit tizimini samarali tashkil etish uchun quyidagi yo'nalishlar muhim:

* audit standartlarini xalqaro talablarga moslashtirish;

* raqamli audit tizimlarini joriy etish;

* auditorlar uchun muntazam malaka oshirish dasturlarini yo'lga qo'yish;

* audit natijalari asosida boshqaruv qarorlarini qabul qilish mexanizmini takomillashtirish.

Shunday qilib, ichki auditning samarali faoliyati davlat ta'lim muassasalarida moliyaviy intizomni mustahkamlash, korrupsiya holatlarini kamaytirish va ta'lim sifatini oshirishga bevosita xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: "O'zbekiston", 2023.
2. "Davlat moliyaviy nazorati to'g'risida"gi Qonun. – O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to'plami, 2019-yil, №12.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4707-son qarori "Davlat moliyaviy nazorat tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida". – Toshkent, 2020-yil 17-aprel.
4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-iyuldagi 431-son qarori "Ichki audit xizmatini tashkil etish tartibi to'g'risida". – Toshkent, 2021.
5. Moliya vazirligi huzuridagi Davlat moliyaviy nazorati inspeksiyasi yo'riqnomasi. – Toshkent: Moliya vazirligi nashriyoti, 2022.
6. To'xtayev, S. Audit nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: "Fan va texnologiya", 2020.
7. Jo'rayev, N. Davlat sektorida ichki nazorat va audit tizimini takomillashtirish yo'llari. – Toshkent: "Innovatsion rivojlanish", 2022.
8. Abduqodirov, A. va boshqalar. Buxgalteriya hisobi, audit va moliyaviy nazorat. – Toshkent: "Iqtisod-moliya", 2023.